

УДК 94(520).02:«13/14»

DOI: 10.20535/2307-5244.60.2025.338300

С. О. Козловський

ORCID: 0000-0002-4590-2433

Львівський національний університет імені Івана Франка

S. Kozlovskyi

Ivan Franko National University of Lviv

МОНГОЛЬСЬКЕ ВТОРГНЕННЯ В УГОРСЬКЕ КОРОЛІВСТВО (1241–1242 рр.): ТАКТИКА СТОРІН ТА ОСОБЛИВОСТІ ВІЙСЬКОВОЇ КАМПАНІЇ

*The Mongol Invasion of the Kingdom of Hungary (1241–1242):
Tactics of the Parties and Features of the Military Campaign*

Монгольська навала 1241–1242 рр. стала серйозним випробуванням для Угорського королівства, внесла зміни в його політичний устрій, демографію, військову сферу. Досі немає відповідей щодо людських втрат королівства, вплив факторів довкілля під час військової кампанії, причин відступу монголів та іншого. Низка вчених, мотивуючи судження браком джерельної бази, не бере до уваги такі важливі чинники як спротив місцевого населення, кліматичні умови та ландшафт. Статтю присвячено розгляду тактики та стратегії сторін під час монгольського вторгнення до Угорщини у 1241–1242 рр. Особливу увагу зосереджено на обороні угорських фортець, зокрема Естергома й Секешфегервара. Розглянуто причини відступу військ монголів з території Угорського королівства, наслідки вторгнення для держави.

Ключові слова: монголи, Західний похід, середньовічна історія, військова історія, середньовічна Угорщина, фортеці, облога, війська.

The article is devoted to the defense of the Hungarian fortresses of Esztergom and Székesfehérvár during the Mongol invasion of the Kingdom of Hungary, which took place in 1241–1242. Thanks to their successful location, the presence of strong stone walls, the presence of Western knights, crossbowmen and throwing devices in the garrisons, the fortresses withstood the assaults, saved the lives of many civilians and, most importantly, influenced the further defense strategy of the Kingdom. It should not be forgotten that the exact number of the Mongol army that invaded the Kingdom of Hungary has not yet been established, it is not known what means of siege the invaders had and in what quantity. The defense of the fortresses became one of the factors that restrained the further advance of the Mongol army through the territory of the Kingdom of Hungary. The unsuccessful assaults on Esztergom, Székesfehérvár and other strongholds shook the

faith of the Mongol military command in achieving the goals of the campaign, and possibly led to a change in military plans. The presence of a large number of fortresses and fortified cities in the western part of the Hungarian Kingdom made it impossible for the Mongols to expand in this direction. It has been proven that the Mongols' retreat from the territory of the Hungarian Kingdom was caused by a number of factors — climatic conditions, resistance of the population, the characteristics of the Hungarian army, danger from other European states, etc.

Keywords: Mongols, Western Campaign, medieval history, military history, medieval Hungary, fortresses, siege, troops.

Постановка проблеми та історіографія питання. Вторгнення монголів до Угорського королівства 1241–1242 рр. добре висвітлене в світовій історіографії. Однак історики досі не можуть назвати точну чисельність монгольського та угорського війська, причини відступу монголів з угорських земель навесні 1242 р., тощо. З-поміж праць, присвячених монгольському вторгненню до Угорського королівства, можна виділити дослідницькі роботи Е. Фюгеді та С. Поу, які сконцентрували увагу, переважно, на фортифікації угорців, на облозі угорських фортець (Fügedi, E. 1986). Хід бойових дій кампанії 1241–1242 рр., зокрема й облоги фортець, детально описано в працях С. Тернбулла, Д. Сінора, С. Свердрупа (Turnbull, S. 2023, Sinor, D. 1999, Sverdrup, C. 2010). З-поміж масиву історичної літератури з пропонуваної тематики, слід також виокремити праці Ф. Шебьока, який один із небагатьох дослідників наголошує на тому, що важливе місце у стримуванні монгольської агресії в угорському королівстві відіграв опір населення (Sebők, F. 2024). Говорячи про джерельну базу проблеми, слід згадати про праці хроністів Фоми Сплітського та Ругерія, оскільки саме ці автори детально описали вторгнення монголів до угорського королівства у 1241–1242 рр., згадували в працях про найважливіші бої: облогу фортець Естергом та Секешфегервар¹. Тексти щодо історії відносин Угорського королівства та Імперії монголів (листування, обмін дипломатичними представництвами, інше), можна знайти у праці, опублікованій Г. Доррі (Dorrie, H. 1956).

Метою цієї статті є характеристика тактики й стратегії угорського та монгольського війська під час монгольського вторгнення до Угорського королівства у 1241–1242 рр.

Методологія дослідження спирається на загальні принципи науковості та історизму з використанням проблемно-хронологічного, історико-порівняльного методів. Було зроблено спробу обрахувати чисельність монголь-

¹ Master Roger's Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by the Tatars / Trans. Bak J. and Rady M. Budapest: CEU Press, 2010; Thomas of Split. History of the Bishops of Salona and Split / Trans. D. Karbić et al. Budapest: CEU Press, 2006.

ського й угорського військ під час монгольського вторгнення 1241–1242 рр., втрат серед населення королівства.

Виклад основного матеріалу.

Перед навалою: особливості військового мистецтва середньовічних Монгольської імперії та Угорського королівства. Вважається, що двір Угорського королівства вперше дізнався про монгольську загрозу 1229 р., коли угорський король Андраш II надав прихисток половцям та іншим тюркським етносам, вимушеним покинути територію у верхів'ях р. Волга, зазнавши монгольської агресії. 1237 р. у руських князівствах побував домініканський чернець Юліан, який побачив, що монголи розгромили Волзьку Болгарію та готуються до подальших експансій на захід. Понад те, повернувшись до Угорського королівства, чернець привіз лист від хана угорському королю Белі IV (1207–1270), в якому хан вимагав, щоб монарх визнав його зверхність, і погрожував військовою експансією (Dorrie, H. 1956, s. 176–178). Деякі відомості щодо майбутньої агресії можна знайти у звіті про допит монгольських розвідників паризькому прелату авторства невідомого угорського єпископа¹. 1239 р. до Угорського королівства приїхав половецький хан Котян, який просив дозволу оселитись у державі. З ханом прибули приблизно 40 тис. осіб (Salagean T. 2016, p. 24). Бела IV погодився прийняти половців, за умови, що останні приймуть християнство та служитимуть у його війську. Половці виконали умови монарха й оселилися на рівнинах поблизу р. Тиса. Далі угорці дізналися, що монголи спустошили руські князівства, а взимку 1241 р. вторглися у землі сусідньої Польщі. Угорський король і можновладці чудово розуміли, що воєнного зіткнення не уникнути. Монголи, на думку більшості європейських хроністів, прагнули підкорити весь світ, з жодним народом не укладали мирних договорів і були покаранням для християнського світу за гріхи перед Господом (Guzman, G. 1974, p. 292). Насправді, готуючи Західний Похід, кочівники прагнули навести паніку та страх на європейських володарів, отримати численну здобич, можливо захопити й сам Рим (Dorrie, H. 1956, s. 176–178). Бату також сподівався покарати угорського монарха за те, що той прихистив половців та інших втікачів (Rady, M. 1991, p. 42). Тож угорці, як і європейці, не знали справжніх намірів монголів.

Спираючись на свідчення дипломатів та мандрівників, більшість європейців вважала, що монголи могли здолати будь-яку державу насамперед завдяки чисельності, порівнюючи їх із сараною². Європейські монархи знали, що монголи ефективно використовують луки й різноманітну металеву зброю, здатні швидко долати великі відстані, активно залучають у битви та облоги полонених. Ось як описував це в листі до угорського короля місіонер Юлі-

¹ Annales monasterii de Waverleia (A. D. 1–1291). 1865 / Luard H. R. (ed.). London. S. 178.

² Master Roger's Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by the Tatars / Trans. Bak J. and Rady M. Budapest: CEU Press, 2010; Thomas of Split. History of the Bishops of Salona and Split / Trans. D. Karbić et al. Budapest: CEU Press, 2006. P. 236.

ан: «Кажуть, що вони стріляють далі, ніж уміють інші народи. При першому зіткненні на війні стріли у них, як то кажуть, не летять, а ніби зливаються. Мечами та списами вони, за чутками, б'ються менш майстерно» (Dorrie, H. 1956, s. 176–178). Вочевидь, європейці були схильні завищувати майстерність і чисельність монгольських військ через те, що останні залучали до походів величезну кількість коней.

Насправді монголи здобували численні перемоги завдяки чіткій, суворій дисципліні у війську, ефективному озброєнню й тактиці (Pow, S. 2012, p. 26). На відміну від європейських армій, монголи широко використовували розвідку. Кочівники на полі бою застосовували гнучку тактику — маневрування та оточення ворога, оманливий відступ (заманювання противника в засідки), постійний обстріл опонентів. Кочівники вдалися до «оманливого відступу» в битві при Легніці, 9 квітня 1241 р., коли виманили війська польського короля та його союзників для переслідування, використали димову завісу, оточили й знищили ворога (Turnbull, S. 2023, p. 34). Лучники кочівників могли вести прицільний вогонь під час руху верхи на коні. Цьому сприяли не лише тренування, які проводилися змалечку, а й наявність особливого сидла, яке було високим спереду та позаду й давало вершникові змогу утримувати рівновагу навіть під час галопу коня. Європейці перебільшували значення монгольських луків і водночас недооцінювали інші види озброєння. Кочівники в ближньому бою ефективно використовували мечі, списи, булави, ножі та іншу зброю. Монгольські воїни носили композитні пластинчасті обладунки (металеві або шкіряні пластини зшивали шкіряними ремінцями), значно легші за європейські (до 8 кг), водночас дуже міцні. Воїни-кочівники під захисними обладунками носили шовкові жилети, які в разі поранення давали змогу витягнути наконечник стріли з тіла без загрози зараження рани.

Завдяки великій кількості коней, монголи могли проводити швидкі марші на далекі відстані (Войтович, Л. 2010, с. 159). Відомий спеціаліст з військової справи Середньовіччя С. Тернбулл зазначив, що монголи використовували спеціальні породи коней, які не лише витримували великі марші, а й могли харчуватися на замерзлій і вкритій снігом землі (Turnbull, S. 2023, p. 19). Варто зазначити й той факт, що монголи захищали коней обладунками. Кочівники запозичували в підкорених народів їх здобутки у військовій справі, збільшували мобілізаційний потенціал. Монголи мали напрацьовану роками облогу тактику, яка передбачала масове використання різних металевих машин і полонених під час штурмів, застосування вогню (Pow, S. 2019, p. 240). В бойових діях полоненим відводили роль «живого щита» — під обстрілами штурмувати мури, засипати рови, транспортувати та готувати до бою металеві знаряддя. За будь-яку відмову від перелічених дій полоненим загрожувало

вала страта (Turnbull, S. 2023, p. 30). Така тактика допомагала монголам значно зменшити втрати серед особового складу.

«Рать без числа»: сили сторін напередодні конфлікту. Серед дослідників немає точних даних щодо чисельності монгольських військ, які вторглися до Угорського королівства. Д. Сінор наголошував, що до європейського походу монголи могли залучити 100–150 тис. осіб (Sinor, D. 1999, p. 3). Можливо, сюди зараховано полонених і рабів, які слідували з військом. За підрахунками дослідника П. Джексона, монголи ніколи не виставляли військо понад 100 тис. чол. (Jackson, P. 2005, p. 225). К. Свердруп називає кількість у 50–70 тис. (Sverdrup, C. 2010, p. 115). Л. Зічі стверджує, що монголи зібрали 30–40 тис. бійців проти 15 тис. угорців (Zichy, L. 1934, o. 12). Е. Ліптаї взагалі зменшує цю цифру до 25 тис. (Liptai, E. 1985, o. 110). Очевидно, чисельність військ монголів була значно меншою, ніж та, яка вказана в більшості відкритих джерел.

Говорячи про війська Угорського королівства, слід розуміти, що, маючи обмежені людські ресурси (населення до 3 млн осіб) і невелику скарбницю, король утримував на постійній основі невеликий контингент лицарів, а на випадок війни скликав ополчення, набирав найманців. Фламандський чернець Гійом де Рубрук стверджував, що угорський король мав під командуванням 30 тис. бійців і з цим погоджується багато істориків, хоча й можна зустріти дані про 80 тис., що не відповідає дійсності (Sverdrup, C. 2010, p. 115; Carey, B. 2006, p. 124)¹. Кістяком угорського війська, як і більшості армій середньовічної Західної Європи були лицарі, а найчисельнішими були загони легкоозброєної кінноти. Кольчуга лицарів не захищала надійно проти стріл, а тактика таранних ударів не давала змоги здобути перевагу над монголами, які вдавалися до маневрування, обстрілів і флангових ударів. Водночас дипломат Плано Карпіні зазначав, що угорці могли ефективно використовувати проти кочівників арбалети, які мали більшу проникну дію, ніж луки². В угорському війську служили й половці (Laszlovszky, J., Row, S. & Pusztai, T. 2016, p. 33–34). Однак через те, що половці перебували й у війську Бату, угорці запідозрювали останніх у шпигунстві. Дійшло навіть до кількох сутичок, в одній із яких було вбито хана Котяня і його синів. Бела IV покладав великі надії на природний захист королівства — зі сходу державу захищали Карпати, а з заходу — широка ріка Дунай. Європейські хроністи жорстко критикували угорців та їх короля за те, що вони не зміцнили обороноздатність держави. Хроніст, бенедиктинський чернець Матвій Паризький так описував готовність королівства до війни: «Поки

¹ The Journey of William of Rubruck to the Eastern Parts of the World, 1253–55 / Translated by R. W. London: Printed for the Hakluyt Society, 1942. P. 155.

² The Mongol Mission. Narratives and Letters of the Franciscan Missionaries in Mongolia and China in the Thirteenth and Fourteenth Centuries / Tr. By a Nun of Stanbrook Abbey. Ed. with an Introduction by Dawson C. New York: Sheed and Ward, 1955. P. 46.

вони, зневажаючи ворогів, гордовиті чи необізнані, по сусідству з ворогом ліниво дрімали, покладаючись на природне зміцнення місця, ті, нападши на кшталт бурі, несподівано стали їх оточувати з усіх боків»¹. Далматський хроніст, архідиякон Фома Сплітський стверджував, що угорці легковажно поставилися до загрози, відвикли від зброї, проводили життя в розвагах². Тож, за спогадами середньовічних хроністів, угорці недооцінювали загрози з боку монголів, втратили час для зміцнення обороноздатності країни.

Угорці спорудили чимало завалів на гірських перевалах Карпат, міркуючи, що такі перешкоди зможуть надовго стримати військо ворога. Великою проблемою обороноздатності країни було те, що кам'яні фортеці перебували переважно в західній її частині, а на решті території міста й інші населені пункти були захищені дерев'яними стінами та частоколами, земляними валами й ровами (Sugar, P., Hanák, P. & Tibor, F. 1990, p. 27). За підрахунками дослідника С. Поу, напередодні монгольської навали в королівстві було тільки 10 кам'яних фортець «нового зразка» (Pow, S. 2012, p. 59). Ймовірно, монголи знали про стан фортифікацій Угорського королівства, тому атакували саме його.

Вторгнення монгольських військ в Угорщину. Монгольські загони розпочали експансію на терени Угорського королівства на початку березня 1241 р. Армію кочівників супроводжувала велика кількість полонених та представників підкорених народів, які розібрали завали, котрі спорудили угорці на перевалах. Загарбники атакували Угорське королівство одразу з кількох напрямків: основні війська під командуванням Бату й полководця Субедея перетнули Верецький перевал, а три інші частини війська наступали через Трансильванію — перевалами Борго (загони Кадана та Бурі), Ойтоз (загони Бучека), Турну Рошу. Така тактика дала монголам змогу розпорошити сили угорців і розбивати їх частинами. Вже 12 березня неподалік Верецького перевалу було розбито угорські війська під командуванням палатина Діонісія. Монголи вийшли на Велику Угорську рівнину, яка давала чудові можливості для маневрування кінноти, загони під командуванням брата Бату, Шибана, наблизилися до Пешта. Угорський король вимушений був спрямувати проти загарбників основну частину армії. Монгольські війська під командуванням Шибана ухилилися від битви, почали відступати, заманюючи угорців, і неподалік р. Шайо з'єдналися з загонами Бату, Субедея й Кадана.

11 квітня угорські війська, які переслідували загони Шибана, розташувалися табором у долині, на р. Шайо, міркуючи, що, контролюючи міст, не пропустять ворога перетнути ріку. Угорці мали кількісну перевагу над ворогом —

¹ Matthew Paris. English History: From the Year 1235 to 1273 // Trans. J. A. Giles. Vol. 3. London: George Bell & Sons, 1889. P. 107.

² Master Roger's Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by the Tatars / Trans. Bak J. and Rady M. Budapest: CEU Press, 2010; Thomas of Split. History of the Bishops of Salona and Split / Trans. D. Karbić et al. Budapest: CEU Press, 2006. P. 167.

понад 25 тис. воїнів супроти 15–20 тис. (McLynn, F. 2016, p. 469). Однак монголи форсували водну перешкоду в кількох місцях, оточили угорський табір і почали обстрілювати його стрілами, камінням та запальною сумішшю, спеціально залишивши єдиний шлях до відступу, який вів у болотисту місцевість (Ágoston, I. 1991, p. 63). Угорці скористалися цим шляхом, та потрапили під потужні удари й були розгромлені, втративши, за деякими даними, понад 10 тис. бійців (Sverdrup, C. 2010, p. 115). У бою був поранений брат угорського короля Коломан (згодом помер від ран), а сам Бела IV вимушений був утікати від переслідування (Laszlovszky, J., Pow, S. & Pusztai, T. 2016, p. 30). Угорський монарх опинився спочатку в Австрійському герцогстві, де герцог Фрідріх II почав вимагати непогашену позику, тож Белі IV довелося заставити три угорські графства (Turnbull, S. 2023, p. 57). Далі монголи атакували Пешт, мешканці якого покладали надію на р. Драва, зроблені нашвидкоруч фортифікації з землі та деревини. Кочівники оточили Пешт кільцем, бомбардували місто облоговими механізмами, а потім штурмом здобули його¹. Монголи протягом весни — літа 1241 р. грабували захоплені угорські території, виставляли тіла загиблих угорців уздовж берега Дунаю, аби наводити жах на європейців.

Реакція західноєвропейських монархів. Бела IV неодноразово звертався до Папи Григорія IX та європейських монархів з проханням надати допомогу, однак ті не наважувалися та й не бажали воювати з загарбниками, сподіваючись, що угорці власними силами зможуть здолати ворога. В липні 1241 р. угорський король в одному з листів до німецького короля Конрада IV повідомляв, що після розгрому Угорського королівства, монголи спробують захопити німецькі землі². Хоча імператор Священної Римської імперії Фрідріх II іще 20 червня видав енцикліку проти монголів, якою закликав європейців виступити на захист християнства, прагнув очолити цей похід, реальних кроків він не зробив, вважаючи не меншою загрозою Папу³. Це підтверджує хроніст Рікардо з Сан-Джермано, стверджуючи, що імператор готував військовий похід проти Папи⁴. Річ у тім, що ще 1239 р. Папа відлучив Фрідріха II від церкви і між ними тривала запекла боротьба. Григорій IX закликав європейських володарів до спільного походу проти монголів, обіцяючи всім учасникам індульгенції (Jackson, P. 2005, p. 65). Вод-

¹ Master Roger's Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by the Tatars / Trans. Bak J. and Rady M. Budapest: CEU Press, 2010; Thomas of Split. History of the Bishops of Salona and Split / Trans. D. Karbić et al. Budapest: CEU Press, 2006. P. 275.

² Das Baumgartenberger Formelbuch: Eine Quelle zur Geschichte des XIII. Jahrhunderts, vornehmlich der Zeiten Rudolfs von Habsburg / Hrsg. H. Baerwald. Wien. (Fontes rerum Austriacarum. Abt. II: Diplomataria et Acta. Bd. XXV). 1866. S. 347.

³ Monumenta Germaniae Historica. 1896. Constituciones et Acta. Publica Imperatorum et Regum / Ed. L. Weiland. Hannoverae. T. II. P. 322–323.

⁴ Ryccardi de Sancto Germano notarii chronica a. 1189–1243 / Ed. G. H. Pertz. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Hannoverae. 1866. T. XIX. S. 380–381.

ночас римський понтифік бажав, щоб угорський король розірвав відносини з Фрідріхом II та перейшов до його табору (Kosztolnyik, Z. 1996, p. 127). Активнішими в організації майбутнього походу були німецькі прелати, ченці орденів, які збирали кошти та вели пропаганду (Maier, Ch. 1994, p. 59–60). Проти монголів зголосилися виступити Конрад IV, архієпископи кельнський Конрад фон Гохштаден і майнцький Зігфрід фон Еппштейн, багато німецьких дворян, а звістки про монгольську загрозу досягли навіть Іспанії¹.

Поки в Європі шукали адекватну відповідь на монгольську агресію та вирішували різні суперечки, угорський король досяг Загреба, а згодом опинився у фортеці Кліс на узбережжі Адріатичного моря. Сюди ж прибула частина його родини, мошці Святого Стефана та коштовності, вивезені з Секешфегервара. 19 січня 1242 р. угорський король укотре надіслав листа до католицького духовенства (Папа Григорій IX помер у серпні 1241 р. і престол був вакантним до червня 1243 р.) з проханням організувати черговий хрестовий похід, направити до Угорського королівства війська, насамперед загони арбалетників (Sinor, D. 1999, p. 17). Війська монголів діяли кількома ударними групами — більша частина армії вирушила до Естергома (першої королівської резиденції), де зберігалось багато коштовностей і були маєтки угорської знаті, а загони під командуванням Кадана переслідували угорського короля, спустошували Хорватію. Естергом захищали дерев'яні мури й лише цитадель була кам'яною, гарнізон налічував кілька сотень воїнів, серед яких була незначна частина лицарів та арбалетники². Головною перевагою оборони Естергома було те, що місто розташовувалось на височині (цитадель — на скелі), з боків — було захищене Дунаєм. Захисники Естергома винищували дрібні загони загарбників, які шукали ділянку, де можна було перетнути річку. Однак зима 1241/42 рр. виявилася дуже суворою та морозною, скувала Дунай товстою кригою. Щоб перевірити міцність криги, монголи вдалися до хитрощів — залишили на березі річки коней, які стали спокусою для міського гарнізону. Угорці перетнули річку кригою, забрали тварин, а монголи переконалися, що Дунай можна було легко перетнути.

Облога Естергома. На початку лютого 1242 р. кочівники здолали Дунай і оточили Естергом. Для облоги міста монголи використовували 30 металевих машин, з яких обстрілювали башти, мури й будівлі. Щоб засипати рови перед містом, загарбники закидали їх мішками з землею, використовуючи металеві машини та полонених (Turnbull, S. 2023, p. 62). Щоб гарнізон міста і його мешканці не пішли на прорив, монголи оточили Естергом

¹ Annales Sancta Pantaleonis Coloniensis. / Ed. H. Cardauns // Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Hannoverae, 1872. T. XXII. S. 535; Annales Wormatienses a. 873–1366 / Ed. G. H. Pertz. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Hannoverae, 1861. T. XVII. S. 46–47.

² Master Roger's Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by the Tatars / Trans. Bak J. and Rady M. Budapest: CEU Press, 2010. P. 219.

частоколом. Магістр Рогерій так описував облогу Естергома: «Мешканці Естергома сильно укріпилися зсередини ровами, валами та дерев'яними вежами... І ось одного разу татари оточили місто, а заручники, які перебували разом з ними, принесли так багато в'язанок хмизу, що швидко спорудили з них в одному місці поверх краю рову ще один вал і зараз же за тим валом встановили 30 машин. Так вони змогли вдень і вночі метати каміння у місто та дерев'яні вежі»¹. Заможні мешканці Естергома сховали коштовності й частину свого майна до цитаделі, а що не могли перенести — заковували в землю або знищували у вогні, підпаливши оселі пересічних міщан (Pow, S. 2012, p. 132)². Загарбники вдерлися до міста, почали грабувати й убивати містян, катували заможних мешканців, аби ті сказали, де сховали коштовності. Сучасні археологічні дослідження підтверджують жертви серед мирного населення під час штурму Естергома (Gyucha, A., Lee, W. & Rózsa, Z. 2019, p. 1044). За деякими підрахунками, лише серед знаті було вбито понад 300 осіб, а всього вціліло тільки 15 цивільних (McLynn, F. 2016, p. 477)³. Ці цифри не відповідають дійсності, бо багато міщан сховалось у цитаделі (Rogers, C. 2010, p. 30). Далі монголи розпочали штурмувати цитадель, обороною якої керував іспанський лицар, граф Сімон — брат Констанції Арагонської, дружини угорського короля Імре (1196–1204) (Howorth, H. 1876, p. 150). Оборонці відбивали спроби кочівників проникнути до форпосту, завдавали відчутних втрат загарбникам. Метальні машини монголів не могли пробити міцні мурі цитаделі, й кочівники були вимушені зняти облогу та покинути місто (Rogers, C. 2010, p. 30). Те, що монголи не змогли здобути доволі потужну фортецю, не видається дивним, адже навіть невеличке селище Перег загарбники штурмували майже тиждень, і здобули його після того, як засипали рів навколо населеного пункту (Bak, J. & Martyn, R., 2010, p. 210–213). Це вкотре доводить, що у монголів не було достатніх ресурсів для дієвих штурмів укріплених пунктів.

Облога Секешфегервара. Окрім Естергома, монголи штурмували й інші фортеці, зокрема й Секешфегервар, яка, на відміну від попереднього міста, мала інший характер оборони — болотиста місцевість, наявність металевих машин, гарнізон, до складу якого входили й лицарі-госпітальєри. Фома Сплітський так описував спроби монголів оволодіти містом: «Оточивши місто протягом кількох днів, він постійно штурмував його, щоб заволодіти ним, але це місце було досить захищене безліччю розлитих навколо боліт і обороняли його добірні загони латинян за допомогою встановлених

¹ Master Roger's Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by the Tatars / Trans. Bak J. and Rady M. Budapest: CEU Press, 2010. P. 220.

² Master Roger's Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by the Tatars / Trans. Bak J. and Rady M. Budapest: CEU Press, 2010; Thomas of Split. History of the Bishops of Salona and Split / Trans. D. Karbić et al. Budapest: CEU Press, 2006. P. 289.

³ Master Roger's Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by the Tatars / Trans. Bak J. and Rady M. Budapest: CEU Press, 2010. P. 223.

з усіх боків машин, тому безбожний ватажок, обдурений у своїх надіях, після марних спроб відступив»¹. Під час ближнього бою, коли монголи намагалися видертися на міські мури, лицарі, маючи важке озброєння, давали гідну відсіч загарбникам (Hunyadi, Z. 2010, p. 41–42). Велику допомогу захисникам Секешфегервара надали металеві машини, якими обстрілювали ворога, доки монголи були змушені припинити облогу. Дослідники наголошують, що монголи не змогли здобути також Паннонхальму — монастир, який заснували бенедиктинці, хоча форпост зазнав чималих руйнувань (Pow, S. & Laszlovsky, J. 2019, p. 241). За підрахунками дослідника Е. Фюгеді, лише 6 фортець із 29 на підконтрольній кочівникам території змогли витримати атаки (Fügedi, E. 1986, p. 47). Серед таких фортець була Комаром поблизу злиття річок і монастир Тіхань на острові. Загони Кадана, переслідуючи угорського короля, спробували здобути фортецю Кліс, однак, як і у випадку Естергома та Секешфегервара, зазнали фіаско. Оскільки Кліс перебував на височині, його захисники під час штурмів скидали на ворога каміння². Тим часом, щоб уникнути полону, Бела IV вирушив на хорватський острів Чіово.

Причини відступу. В історичній літературі вказано, що, не зумівши здолати кілька фортець і захопити Белу IV, в квітні 1242 р. монголи вимушені були залишити територію Угорського королівства, грабуючи на зворотному шляху, територіями Боснії, Сербії та Хорватії. Серед учених нема єдиного погляду щодо причин відступу загарбників. Частина науковців стверджують, що монголи відступили, бо угорське військо й народ чинили кочівникам запеклий опір, завдали їм відчутних втрат, монголи не зуміли захопити частину фортець. Один із прибічників цієї гіпотези, Д. Сінор, стверджує, що монголи могли втратити до половини військ, а то й 25 тис. (Sinor, D. 1999, p. 15). Цю теорію жорстко критикують — кочівники не здобули кам'яні фортеці переважно в західній частині королівства (на кордоні з Австрією), в жодному джерелі немає конкретної статистики щодо їхніх втрат, а автори зазначають, що втрати «були великими» (France, J. 2013, p. 144). Монгольська агресія 1241–1242 рр. в Угорському королівстві породила навіть легенди про битву на Гробнікському полі, де начебто хорватські війська розгромили монголів і завдали їм величезних втрат. Хоча битва не згадана в писемних джерелах XIII ст., відсутні докази археології і, вочевидь, ця битва стала вигадкою літераторів XVI ст. та пізніших (Turnbull, S. 2023, p. 70). Д. Сінор вбачав у відступі монголів з угорських територій те, що, маючи величезну кількість коней (до 400 тис. голів), кочівники потребували близько 42 тис. км кв. пасовищ, а такої кількості в угорських землях не було (Sinor, D. 1999, p. 40). Іншими словами, Велика Угорська рівнина не змогла забезпечити монголам достат-

¹ Thomas of Split. History of the Bishops of Salona and Split / Trans. D. Karbić et al. Budapest: CEU Press, 2006. P. 219.

² Thomas of Split. History of the Bishops of Salona and Split / Trans. D. Karbić et al. Budapest: CEU Press, 2006. P. 299.

ної кількості фуражу (Rogers, G. 1996, p. 10–11). Згідно з другою версією, Бату покинув угорські землі й вирушив у степи Монголії, позаяк у грудні 1241 р. помер хан Угедей і царевичі мали обрати нового Великого хана (Szabó, J. 2007, p. 157)¹. Ця теорія теж не має потужних аргументів, оскільки кочівники не поспішали, цілий рік спустошували Угорське королівство (під їх ударами впали Дьор, Вишеград, Тазлар, Санк, низка інших населених пунктів), після відступу Бату так і не прибув до Каракоруму, а згодом заснував Улус Джучі. Перський державний діяч та хроніст Рашид ад-Дін стверджує, що монголи залишили угорські землі, оскільки вважали місію виконаною, бо головною метою походу, на його думку, мало стати придушення повстання куманів (Rashid al-Din, 1971, p. 70–71).

Згідно з третьою версією, монголи відступили з угорських земель, дізнавшись про підготовку та збір військ у європейських країнах². Середньовічний хроніст Матвій Паризький навіть стверджував, що імператор Фрідріх II зібрав велике лицарське військо й дав монголам бій на р. Дельфеос, де обидві сторони зазнали вагомих втрат, кочівники змушені були відступати³. Однак як і у випадку з Гробнікським полем, немає доказів того, що ця битва відбулася. Фрідріх II постійно наголошував, що виступить проти монголів лише після того, як вирішить конфлікт з Папою⁴. Як імператор, так і Папа прагнули використати монгольську загрозу для зміцнення свого впливу в Європі. Наприклад, 1248 р., коли до Ліона прибули монгольські посланці, з пропозицією хана воювати супроти нікейського імператора Іоанна III Ватаца, понтифік Інокентій IV запропонував хану охреститись, спільно виступити з військами як проти Ватаца так і проти Фрідріха II⁵. Монгольські посланці відкинули такі пропозиції. Більш реалістичною виглядають аргументи четвертої концепції, яку висунули дослідники Нікола ді Космо (Nicola di Cosmo) та Ульф Бюнтген (Ulf Büntgen). Згідно з цією гіпотезою, монголи вимушені були відступати через кліматичні умови — дуже сувора зима спричинила великі паводки, внаслідок яких частину рівнин затопило, а шляхи сполучення перетворилися на ріки бруду. У таких умовах не могло йтися про ведення бойових дій (Büntgen, U. & Di Cosmo, N. 2016, p. 1–9). Можливо, саме тому монголи не наважилися проводити тривалу облогу угорських фортець, за прикладом штурмів

¹ The Mongol Mission. Narratives and Letters of the Franciscan Missionaries in Mongolia and China in the Thirteenth and Fourteenth Centuries / Tr. by a Nun of Stanbrook Abbey. Ed. with an Introduction by Dawson C. New York: Sheed and Ward, 1955. P. 44.

² The Journey of William of Rubruck to the Eastern Parts of the World, 1253–55 / Translated by R. W. London: Printed for the Hakluyt Society, 1942. P. 113.

³ Matthew Paris. English History: From the Year 1235 to 1273 // Trans. J. A. Giles. Vol. 3. London: George Bell & Sons, 1889. P. 357.

⁴ Monumenta Germaniae Historica. 1896. Constituciones et Acta. Publica Imperatorum et Regum / Ed. L. Weiland. Hannoverae. T. II. P. 325.

⁵ Matthew Paris. English History: From the Year 1235 to 1273 // Trans. J. A. Giles. Vol. 3. London: George Bell & Sons, 1889. P. 239.

китайських форпостів. На думку дослідника Ф. Шебьока, відступ монголів з Угорщини був спричинений не стільки смертю хана Угедея (вибори нового хана відбулись у 1246 р.) та обмеженими ресурсами Карпатського басейну (не вистачало корму для коней), а тим, що монгольська армія перебувала за тисячі кілометрів від імперії, в тилу в монголів лишалося багато непокірного населення й доводилося знищувати осередки опору. Окрім того, після виходу з території Угорщини, монголи розграбували Болгарію, тож кампанія 1241–1242 рр. була походом не тільки проти Угорщини, а й до Центральної Європи та на Балканський півострів, що суттєво вичерпало військові ресурси монголів (Sebők, F., 2024, p. 24). Монголи не змогли наступати так само швидко, як під час кампаній в Азії (Szabó, B. et al. 2022, p. 340–347). Дослідник Т. Мей наголошує, що вторгнення монголів до Угорщини було лише одним із серії вторгнень до європейських країн, тому мало на меті «обмежені цілі» (May, T. 2015, p. 35). Загарбникам не вдалося повністю розбити угорське військо, адже країна не втратила здатність до мобілізації, король не був ні схоплений у полон, ані вбитий, тому його держава існувала. Понад те, король використовував титул «rex Cumanie». Багато дослідників не враховують серйозного опору населення, яке завдавало загарбникам чималих втрат (Sebők, F., 2024, p. 25). Отже, відступ монголів з угорських земель був зумовлений низкою факторів — паводки, опір окремих фортець та дії вцілілих підрозділів угорського війська, повстання куманів, збір військ європейських країн.

Наслідки монгольського вторгнення. Монгольська експансія на території Угорського королівства мала руйнівні наслідки для угорців — знищення багатьох населених пунктів, масові вбивства (Jackson, P. 2005, p. 64). Археологічні розкопки на території сучасної Угорщини засвідчують масові людські жертви як результат подій 1241–42 рр. Наприклад, 2018 р. під час розкопок на території Кішкунмайша (Kiskunmajsa) були виявлені рештки понад 30 осіб (15 дітей), деякі з яких мали ознаки кнібалізму (Buzár, Á. & Bernert, Zs. 2018, o. 207). Після монгольської навали, через брак робочої сили й необроблені поля, в королівстві спалахнули голод і епідемії, які призвели до високої летальності (Pow, S. & Laszlovszky, J. 2019, p. 286). Окремі дослідники твердять, що під час монгольської навали загинуло до 1,5 млн осіб¹. За підрахунками дослідників П. Шугара, П. Ханака та Т. Франка, на рівнинній місцевості країни монголи знищили 50–80% населення, а в лісовій та гірській місцевостях (включаючи Трансильванію) — 25–30% (Sugar, P., Hanák P. & Tibor F. 1990, p. 27). За підрахунками Е. Фюгеді, жертвами вторгнення стали від 15 до 20% населення королівства, найбільших втрат зазнали мешканці Великої Угорської рів-

¹ A tatárjárás emlékezete / Szerk. Katona, T. & Dercsényi, D. & Stoll, B. Budapest: Magyar Helikon Kiadó, 1981. O. 26.

нини (Fügedi, E. 2003, о. 498–499). Отже, можна говорити про загибель сотень тисяч осіб унаслідок цієї експансії.

Поряд з цим монгольська агресія дала поштовх угорському монарху зміцнити обороноздатність країни. Аналізуючи ефективну оборону Естергома та Секешфегервара, Бела IV почав будувати кам'яні фортеці. По-друге, набираючи до війська найманців, він відводив велику роль арбалетникам. Монарх розбудовував і систему лицарства в країні, поєднавши іобагіонів (iobagiones) та легку кінноту у військовий стан, на зразок каштелянів, які мали, перш за все, обороняти фортеці (Turnbull S. 2023, p. 71). 1267 р. король надав усім вільним воїнам статус знаті королівства (Ertman, T. 1997, p. 273–74). Бела IV уклав новий контракт з госпітальєрами, від яких вимагав будувати фортеці, в чому угорці були недостатньо компетентними. Наприклад, для оборони Трансильванії госпітальєри мали надати 60 лицарів для захисту від нападів кочівників та 50 лицарів для гарнізонів фортець (Pow, S. 2019, p. 243). Аби фортеці будували швидко, король удався до такого непопулярного кроку, як передача фортець у приватну власність. Протягом 1270–1300 рр. зі 110 новозбудованих об'єктів 88 перебували в приватних руках (Fügedi, E. 1986, p. 58). За підрахунками дослідника С. Поу, з 1232 до 1300 р. було збудовано 147–172 нових фортець (Pow, S. 2019, p. 439). Дослідник Е. Фюгеді погоджується з цими цифрами, додає, що в перші три десятиліття зазначеного періоду було також закладено 22 добре укріплених міста з особливими привілеями (Fügedi, E. 1986, p. 52–53).

Висновки. Готуючи вторгнення до Угорського королівства, монголи планували розгромити його війська, вбити/полонити монарха, отримати велику здобич і створити плацдарми для подальшої експансії в Європі. Угорські можновладці не вжили належних заходів для зміцнення обороноздатності країни. У березні 1241 р. монгольське військо, яке налічувало десятки тисяч бійців, вторглося до королівства з кількох напрямків, аби угорське військо, яке поступалося чисельністю, не змогло створити потужну оборону. Угорська важкоозброєна кіннота була не в змозі протистояти мобільній кінноті монголів. 11 квітня угорські війська зазнали поразки в битві на р. Шайо і завдяки цьому монголи отримали змогу просуватись углиб території королівства, штурмом здобути Пешт. Незважаючи на військові успіхи, монголам не вдалося схопити угорського короля, захопити кілька важливих фортець, включаючи Естергом і Секешфегервар. Оборона фортець та спротив населення допомогли відтягнути частину монгольського війська, можливо, вплинули на подальшу стратегію кочівників і їхній відступ з Угорського королівства. Внаслідок монгольської агресії загинуло сотні тисяч мешканців королівства, було зруйновано сотні населених пунктів. Відступ монголів із королівства був спричинений низкою факторів — опір уцілілого угорського війська, гарнізонів фортець і населення, несприятливі кліматичні умови, брак ресурсів

для тривалих бойових дій, політичні баталії в Монгольській Імперії, побоювання монголів щодо можливих дій армій європейських країн. Успішна оборона кам'яних фортець, дії невеликих підрозділів угорського війська, опір населення мали вирішальне значення для формування оборонної стратегії Бели IV після 1242 р., коли в королівстві почали інтенсивно будувати різноманітні фортифікації. Військові реформи угорських монархів та знаті дали позитивний результат під час відбиття монгольського вторгнення 1285 р.

Войтович, Л. 2010. Галицько-Волинське князівство і монгольські улуси у XIII ст. Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. Збірник наукових праць. Вип. 11. С.151–170.

Ágoston, I. 1991. *Muhi csata. 1241*. Budapest: Zrínyi.

Büntgen, U. & Di Cosmo, N. 2016. *Climatic and Environmental Aspects of the Mongol Withdrawal from Hungary in 1242 CE*. Scientific Reports 6. DOI: <https://www.nature.com/articles/srep25606>

Buzár, Á. & Bernert, Zs. 2018. Bugac-Felsőmonostor-Csitári tanya és Kiskunmajsza-Jonathermál tatárjárás kori lelőhelyek csontmaradványainak embertani vizsgálata. *Archaeologiai Értesítő*. № 143. O. 203–213.

Carey, B. 2006. *Warfare in the Medieval World*. Barnsley: Pen and Sword.

Dorrie, H. 1956. *Drei Texte zur Geschichte der Ungarn und Mongolen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Ertman, T. 1997. *Birth of the Leviathan: Building States and Regimes in Medieval and Early Modern Europe*. New York: Cambridge University Press.

France, J. 2013. *Perilous Glory: The Rise of Western Military Power*. New Haven: Yale University Press.

Fügedi, E. 2003. *A tatárjárás demográfiai következményeiről*. [In Tatárjárás edited by Nagy B]. Budapest: Osiris. O. 498–499.

Fügedi, E. *Castle and Society in Medieval Hungary (1000–1437)*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986.

Guzman, G. 1974. The Encyclopedist Vincent of Beauvais and His Mongol Extracts from John of Plano Carpini and Simon of Saint-Quentin. *Speculum*. Vol. 49. № 2. P. 287–307.

Gyucha, A. & Lee, W. & Rózsa, Z. 2019. The Mongol Campaign in Hungary, 1241–1242: The Archaeology and History of Nomadic Conquest and Massacre. *Journal of Military History*. Vol. 83. P. 1021–1066.

Howorth, H. 1876. *The Mongols Proper and the Kalmuks*. London: Longmans, Green, and Company.

Hunyadi, Z. 2010. *Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387*. Budapest: Central European University Press.

Jackson, P. *The Mongols and the West: 1221–1410*. London; New York: Routledge, 2005. 448 p.

Kosztolnyik, Z. 1996. *Hungary in the Thirteenth Century*. New York: Columbia University Press.

Laszlovszky, J. & Pow, S. & Pusztai, T. 2016. Reconstructing the Battle of Muhi and the Mongol Invasion of Hungary in 1241. *New Archaeological and Historical Approaches, Hungarian Archaeology*. P. 29–38.

Liptai, E. 1985. *Military History of Hungary*. Budapest: Zrínyi Katonai Kiadó.

Maier, Ch. 1994. *Preaching the Crusades: Mendicant Friars and the Cross in the Thirteenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.

May, T. 2015. The Mongol Art of War and the Tsunami Strategy. *Golden Horde Civilization*. № 8. P. 31–37.

McLynn, F. 2016. *Genghis Khan: His Conquest, his Empire, His Legacy*. Boston: Da Capo Press.

Pow, S. 2019. Hungary's Castle Defense Strategy in the Aftermath of the Mongol Invasion (1241–1242). *Fortifications, Defence Systems, Structures and Features in the Past. Proceedings of the 4th International Scientific Conference on Mediaeval Archaeology of the Institute of Archaeology Zagreb, 7th — 9th June 2017*. Zbornik instituta za arheologiju serta instituti archaeologici. Vol. 13. P. 239–251.

Pow, S. & Laszlovszky, J. 2019. Finding Batu's Hill at Muhi: Liminality between Rebellious Territory and Submissive Territory, Earth and Heaven for a Mongol Prince on the Eve of Battle. *Hungarian Historical Review*. № 8 (2). P. 261–89.

Pow, S. 2012. *Deep Ditches and Well-Built Walls: a Reappraisal of the Mongol Withdrawal from Europe in 1242*. Calgary: University of Calgary.

Rady, M. 1991. The Mongol Invasion of Hungary. *Mediaeval World*. Vol. 3. P. 39–46.

Rashid al-Din, 1971. *The Successors of Genghis Khan* / Trans. Boyle A. New York: Columbia University Press.

Rogers, C. 2010. *The Oxford Encyclopedia of Medieval Warfare and Military Technology*. Vol. 2. Oxford: Oxford University Press.

Rogers, G. 1996. An Examination of Historians' Explanations for the Mongol Withdrawal from Central Europe. *East European Quarterly*. № 30. P. 3–26.

Salagean, T. 2016. *Transylvania in the Second Half of the Thirteenth Century: The Rise of the Congregation System. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages. 450–1450*. Vol. 37. Leiden: Brill.

Sebők, F. 2024. *The Mongol Invasion of Hungary in 1241–1242*. P. 17–26. DOI: <https://doi.org/10.18778/3071-7779.2024.1.02>

Sinor, D. 1999. The Mongols in the West. *Journal of Asian History*. № 33 (1). P. 1–44.

Sugar, P. & Hanák, P. & Tibor, F. 1990. *A History of Hungary*. Bloomington: Indiana University Press.

Sverdrup, C. 2010. Numbers in Mongol Warfare. *Journal of Medieval Military History*. Vol. 8. P. 109–117.

Szabó, J. 2007. *A tatárjárás: A mongol hódítás és Magyarország*. Budapest: Corvina.

Szabó, B. & János, J. & Uhrin, D. (eds). 2022. *Mongol invázió Európa ellen (1236–1242)*. Budapest: Corvina Kiadó.

Turnbull, S. 2023. *Mongol Warrior vs European Knight: Eastern Europe 1237–42*. (Combat, 70). London: Osprey Publishing.

Zichy, L. 1934. *A tatárjárás Magyarországon*. Budapest: Magyar Kultúra.

Voitovych, L. 2010. Halytsko-Volynske kniazivstvo i monholski ulusy u XIII st. *Naukovi zoshyty istorichnoho fakultetu Lvivskoho universytetu*. Zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 11. S. 151–170. [In Ukrainian]

Ágoston, I. 1991. *Muhi csata, 1241*. Budapest: Zrínyi. [In Hungarian]

Büntgen, U. & Di Cosmo, N. 2016. *Climatic and Environmental Aspects of the Mongol Withdrawal from Hungary in 1242 CE*. Scientific Reports 6. DOI: <https://www.nature.com/articles/srep25606> [In English]

Buzár, Á. & Bernert, Zs. 2018. Bugac-Felsőmonostor-Csitári tanya és Kiskunmajsza-Jonathermál tatárjárás kori lelőhelyek csontmaradványainak embertani vizsgálata [Anthropological Examination of Bone Remains from the Mongol Invasion Period Archaeological Sites of Bugac-Felsőmonostor-Csitári Tanya and Kiskunmajsza-Jonathermál]. *Archaeologiai Értesítő*. № 143. Budapest: Akadémiai Kiadó. O. 203–213. [In Hungarian]

Carey, B. 2006. *Warfare in the Medieval World*. Barnsley: Pen and Sword.

Dorrie, H. 1956. *Drei Texte zur Geschichte der Ungarn und Mongolen* [Three Texts on the History of the Hungarians and Mongols]. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. [In German]

Ertman, T. 1997. *Birth of the Leviathan: Building States and Regimes in Medieval and Early Modern Europe*. New York: Cambridge University Press.

France, J. 2013. *Perilous Glory: The Rise of Western Military Power*. New Haven: Yale University Press.

Fügedi, E. 2003. *A tatárjárás demográfiai következményeiről* [In Tatárjárás Edited by Nagy B]. Budapest: Osiris. O. 498–499.

Fügedi, E. *Castle and Society in Medieval Hungary (1000–1437)*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986.

Guzman, G. 1974. The Encyclopedist Vincent of Beauvais and His Mongol Extracts from John of Plano Carpini and Simon of Saint-Quentin. *Speculum*. Vol. 49. №2. P. 287–307.

Gyucha, A., Lee, W. & Rózsa, Z. 2019. The Mongol Campaign in Hungary, 1241–1242: The Archaeology and History of Nomadic Conquest and Massacre. *Journal of Military History*. Vol. 83. P.1021–1066.

Howorth, H. 1876. *The Mongols Proper and the Kalmuks*. London: Longmans, Green, and Company. [In English]

Hunyadi, Z. 2010. *Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387*. Budapest: Central European University Press.

Jackson, P. *The Mongols and the West: 1221–1410*. London; New York: Routledge, 2005. 448 p.

Kosztolnyik, Z. 1996. *Hungary in the Thirteenth Century*. New York: Columbia University Press.

Laszlovszky, J., Pow, S. & Pusztai, T. 2016. Reconstructing the Battle of Muhi and the Mongol invasion of Hungary in 1241. *New Archaeological and Historical Approaches, Hungarian Archaeology*. P. 29–38.

Liptai, E. 1985. *Military History of Hungary*. Budapest: Zrínyi Katonai Kiadó.

Maier, Ch. 1994. *Preaching the Crusades: Mendicant Friars and the Cross in the Thirteenth century*. Cambridge: Cambridge University Press.

May, T. 2015. The Mongol Art of War and the Tsunami Strategy. *Golden Horde Civilization* 8. P. 31–37.

McLynn, F. 2016. *Genghis Khan: His Conquest, His Empire, His Legacy*. Boston: Da Capo Press.

Pow, S. 2019. Hungary's Castle Defense Strategy in the Aftermath of the Mongol Invasion (1241–1242). *Fortifications, Defence Systems, Structures and Features in the Past. Proceedings of the 4th International Scientific Conference on Mediaeval Archaeology of the Institute of Archaeology Zagreb, 7th — 9th June 2017. Zbornik instituta za arheologiju serta instituti archaeologici*. Vol. 13. Zagreb. P. 239–251.

Pow, S. & Laszlovszky, J. 2019. Finding Batu's Hill at Muhi: Liminality between Rebellious Territory and Submissive Territory, Earth and Heaven for a Mongol Prince on the Eve of Battle. *Hungarian Historical Review*. № 8 (2). P. 261–89.

Pow, S. 2012. *Deep Ditches and Well-Built Walls: a Reappraisal of the Mongol Withdrawal from Europe in 1242*. Calgary: University of Calgary.

Rady, M. 1991. The Mongol Invasion of Hungary. *Mediaeval World*. Vol. 3. P. 39–46.

Rashid al-Din. 1971. The Successors of Genghis Khan. Trans. Boyle A. New York: Columbia University Press.

Rogers, C. 2010. *The Oxford Encyclopedia of Medieval Warfare and Military Technology*. Vol. 2. Oxford: Oxford University Press.

Rogers, G. 1996. An Examination of Historians' Explanations for the Mongol Withdrawal from Central Europe. *East European Quarterly*. № 30. P. 3–26.

Salagean, T. 2016. *Transylvania in the Second Half of the Thirteenth Century: The Rise of the Congregation System. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450*. Vol. 37. Leiden: Brill.

Sebők, F. 2024. *The Mongol Invasion of Hungary in 1241–1242*. P. 17–26. DOI: <https://doi.org/10.18778/3071-7779.2024.1.02> [In English]

Sinor, D. 1999. The Mongols in the West. *Journal of Asian History*. № 33 (1). P. 1–44. [In English]

Sugar, P., Hanák P. & Tibor F. 1990. *A History of Hungary*. Bloomington: Indiana University Press.

Sverdrup, C. 2010. Numbers in Mongol Warfare. *Journal of Medieval Military History*. Vol. 8. P. 109–117.

Szabó, J. 2007. *A tatárjárás: A mongol hódítás és Magyarország*. Budapest: Corvina.

Szabó, B. & János, J. & Uhrin, D. (eds), 2022. *Mongol invázió Európa ellen (1236–1242)*. Budapest: Corvina Kiadó.

Turnbull, S. 2023. *Mongol Warrior vs European Knight: Eastern Europe 1237–42*. (Combat, 70). London: Osprey Publishing.

Zichy, L. 1934. *A tatárjárás Magyarországon*. Budapest: Magyar Kultúra.